

ДЕКОНСТРУКЦІЯ НЕДОСТОВІРНОЇ НАРАЦІЇ: АВТОРСЬКІ ПІДКАЗКИ І ЧИТАЦЬКА АКТИВНІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЗОІ ГЕЛЛЕР “NOTES ON A SCANDAL”)

Кеба Олександр Володимирович,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германських мов
і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

keba9591@gmail.com

orcid.org/0000-0003-2372-0425

Дослідження недостовірної (ненадійної) нарації, виявлення її ознак та створення відповідної типології належить до актуальних завдань сучасного літературознавства. Твори новітньої літератури надають невичерпний матеріал для реалізації цього завдання. Одним із таких творів є роман сучасної американської письменниці Зої Геллер «Нотатки про скандал» (*Notes on a Scandal*, 2003). В основі його сюжету стосунки вчительки середнього віку однієї із лондонських шкіл і п'ятнадцятилітнього учня. Історія розказана мимоволі залученою в неї особою, з позірно декларованою метою об'єктивації драматичного перебігу подій та пояснення характеру й причин «падіння» головної героїні.

Мета цієї розвідки полягає в тому, щоб виявити елементи авторської стратегії деконструювання недостовірної нарації у романі Зої Геллер і продемонструвати можливості читачького коригування нараторової версії описуваних подій шляхом «пильного читання» тексту.

Методологія дослідження. Аналіз роману «Нотатки про скандал», з огляду на його жанрову специфіку і наративну структуру (роман-щоденник з елементами спогадів і суб'єктивних рефлексій) здійснюється із застосуванням елементів наратологічного аналізу, принципів рецептивної естетики, теорії читачького відгуку, стратегій «пильного читання».

Результати дослідження. Унаслідок проведеного аналізу в романі Зої Геллер «Нотатки про скандал» виявлено такі засоби «викриття» ненадійного наратора: фактичні й логічні суперечності в структурі розповіді, включення в розповідь позасюжетних епізодів, мимовільні «проговорки», обмовки, упереджені судження нараторки, коригування поданої нею інформації іншими персонажами.

Висновки. Роман Зої Геллер «Нотатки про скандал», прочитаний крізь призму деконструкції ненадійної розповіді, можна інтерпретувати як твір, що досліджує різні аспекти і прояви людської одержимості та спроб її маскуванн й притлумлення у власній свідомості та в очах стороннього реципієнта. Розповідаючи про одержимість вчительки середнього віку п'ятнадцятилітнім учнем, нараторка мимоволі розкриває власну одержимість героїнею своєї історії. Якщо «падіння» сюжетної протагоністки є очевидним, то «падіння» нараторки, попри її усвідомлене й неусвідомлене прагнення приховати упередженість, заздрощі, образи, інтенції власництва, відкривається в процесі уважного читання і деконструкції елементів «недостовірної» розповіді.

Ключові слова: Зої Геллер, текст, наративна структура, ненадійний наратор, «пильне читання».

DECONSTRUCTING OF UNRELIABLE NARRATION: AUTHORIAL CUES AND READER ENGAGEMENT (A STUDY OF ZOE HELLER'S "NOTES ON A SCANDAL")

Keba Oleksandr Volodymyrovych,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of German Languages
and Foreign Literature
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
keba9591@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2372-0425

The study of unreliable narration, the identification of its features, and the development of a corresponding typology constitute significant contemporary concerns within literary studies. Modern literature provides a rich and inexhaustible resource for addressing these issues. One such example is *Notes on a Scandal* (2003) by contemporary American writer Zoë Heller. The novel's plot centers on the relationship between a middle-aged teacher at a London school and a fifteen-year-old student. The story is narrated by a character who is involuntarily involved in the events, ostensibly aiming to offer an objective account of the dramatic developments and to explain the nature and causes of the protagonist's "fall".

The purpose of the study is to uncover the author's strategies for deconstructing unreliable narration in Zoë Heller's novel and to illustrate how readers can revise the narrator's account of events through close reading of the text.

Methodology. The analysis of *Notes on a Scandal*, with regard to its genre-specific characteristics and narrative structure (a diary novel incorporating elements of reminiscence and subjective reflection), is undertaken through the application of narratological analysis, reception theory, reader-response theory, and close reading techniques.

Results. The analysis reveals several techniques employed in exposing the unreliable narrator: factual and logical inconsistencies within the narrative structure, the inclusion of off-plot episodes, unintentional disclosures, the narrator's biased judgments, and the correction of her narrative by other characters.

Conclusions. When approached through the lens of unreliable narration deconstruction, *Notes on a Scandal* may be interpreted as an exploration of various dimensions and manifestations of human obsession, as well as attempts to conceal and suppress these impulses both within the self and in the perception of external observers. In recounting the story of a middle-aged teacher's obsession with a fifteen-year-old student, the narrator inadvertently reveals her own obsessive fixation on the protagonist of her story. While the "fall" of the plot's protagonist is overt, the narrator's own "fall" – despite her conscious and unconscious efforts to mask her biases, jealousy, resentment, and possessive tendencies – becomes apparent through careful reading and the deconstruction of the elements of unreliable narration.

Key words: Zoë Heller, text, narrative structure, unreliable narrator, close reading.

1. Вступ

Поширення недостовірної (ненадійної) нарації в новітній літературі стало одним із симптомів так званого наративного повороту в літературі й у інших сферах гуманітаристики. Вчені по-різному пояснюють причини й витоки цього феномену. На нашу думку, зміни у наративній структурі літературного тексту, починаючи з рубежу XIX–XX ст., значною мірою були викликані колосальними світоглядними зсувами того часу. Ствердження епістемологічної непевності у різноманітних сферах суспільної свідомості проявилось у художній літературі як відмова від авторського всезнання і всеприсутності, домінування нових «особових» форм розповіді (від першої особи зі зміненим станом свідомості, від другої особи в теперішньому часі, від третьої особи з чітким фокалізаційним фіксуванням зображуваного та ін.), прагнення максимального залучення читача в самий процес розповіді.

У своїх недавніх публікаціях, оперуючи багатим репрезентативним матеріалом новітньої літератури, ми спробували систематизувати ознаки ненадійності оповідача й акцентували

на тих викликах, які постають перед читачем (дослідником) в процесі віднайдення безпосередньо в тексті твору засобів авторського «викриття» розповідної недостовірності (Кеба, Чорноконь, 2024; Кеба, 2025).

Мета цієї студії полягає у виявленні в романі Зої Геллер «Нотатки про скандал» засобів авторського впливу на сприйняття читачем тексту твору з метою коригування нараторової версії описуваних подій.

Роман З. Геллер «Нотатки про скандал» (2003; повна назва у першій публікації *What Was She Thinking?: Notes on a Scandal*) був удостоєний Букерівської премії, отримав значну кількість схвальних відгуків (Foster, 2003; Kellaway, 2003; Zeidner, 2003). 2019 р. газета “*The Guardian*” включила твір до списку 100 найкращих романів XXI ст. (100 Best Books, 2019). Роман також привернув увагу літературознавців із академічного середовища. Так, у другому розділі монографії Р. Керролл проблему міжпоколіннєвих стосунків (зокрема, й сексуальних) розглянуто в контексті контрверсій школи і родини, соціального середовища, взаємин викладачів, учнів і батьків (Carroll, 2012: 45–46). У дисертації А. Шарлотт «Нотатки про скандал» зіставлено з низкою інших творів сучасних англійськомовних авторів, в яких осмислюється проблема девіантної поведінки. Авторка досліджує нарративні способи, за допомогою яких девіантна людина та її антисоціальні або трансгресивні дії аналізуються крізь призму концептів «божевілля й аномалії» (Charlotte, 2015: 4). Найближчим до поставленої нами проблеми є розвідка грецької літературознавиці Деметри Контоянату (Κοντογιαννάτου, 2020). У праці досліджено проблему ненадійності і владних стосунків; при цьому авторка, спираючись на концепцію влади М. Фуко, основним предметом студіювання робить стосунки «жертви і спокусника» (“victim and victimizer”). Як стверджує дослідниця, в обох романах «використання літературного прийому ненадійного оповідача мало, з одного боку, дезорієнтувати аудиторію від божевілля оповідачів та їхньої одержимості об’єктами їхнього бажання, а з іншого боку, допомогти їм представити хижаків як жертв, щоб виправдати чи навіть відкинути злочин педерастії...» (Κοντογιαννάτου, 2020: 57). Низку публікацій про роман З. Геллер здійснила українська літературознавиця Антоніна Булина. Вона досліджувала особливості репрезентації реальності та ідентичності в романі (Bulyna, 2023), витоки і причини жорстокості у спілкуванні (Bulyna, 2022), роль засобів масової інформації у висвітленні драматичних подій та впливу на психологічний стан персонажів роману (Bulyna, 2020). Як видно з цього короткого огляду, більшість дослідників роману З. Геллер орієнтувалася на виявлення ключових аспектів його проблематики; натомість поетика недостовірної нарації, хоча й спорадично розглядалася в зазначених студіях, не піддавалася в них системному аналізу.

Методологія дослідження. Аналіз роману «Нотатки про скандал», з огляду на його жанрову специфіку і нарративну структуру (роман-щоденник з елементами спогадів і суб’єктивних рефлексій) здійснюється із застосуванням елементів наратологічного аналізу, принципів рецептивної естетики, теорії читачького відгуку, стратегій «пильного читання».

2. Загальні особливості сюжету і нарративної структури роману

Розповідь у романі ведеться від імені Барбари Коветт, викладачки історії однієї з загальноосвітніх шкіл для дітей переважно з родин робітників у північному Лондоні. Фабула твору – драматична історія стосунків 42-річної вчительки мистецтва кераміки Шеби (Батшеби) Гарт і 15-річного учня Стівена Конноллі.

Текстуально розповідь розгортається перед читачем як «робота в процесі» (“Work-in-Progress”), що може бути інтерпретовано як фікційна метаструктура: роман про роман, який ми читаємо. «Подія розповіді» чітко хронологізована: від початку осені 1996-го року до кінця весни 1998-го. Натомість подія розповідання не є лінійною, а постійно змінюється в часі. «Передмова» як структурна частина щоденника Барбари датована 1 березня 1998 р., потім згадується про внесення нотаток у різні періоди 1997 р., нарешті у фінальній частині розповіді,

на початку червня 1998-го, Барбара говорить про очікування Апеляційного суду й описує Шебу, вигнану з родини, позбавлену роботи, зацьковану журналістами, в стані повної апатії. Кульмінаційним моментом події розповіді є викриття зв'язку Шеби і Стівена, що спричинило скандал у школі й родині, розголос у ЗМІ та судове звинувачення у «розбещенні неповнолітнього». Центральним епізодом події розповідання є ситуація, коли вже після того, як історія стала відомою і Шеба змушена була покинути сім'ю, вона випадково знаходить щоденник Барбари і між ними стається сварка із взаємними звинуваченнями.

Поряд із історією Шебиної «інтрижки», як це називає Барбара (у тексті роману слово “affair” з'являється 29 разів!), не менш важливим планом сюжету є історія стосунків Шеби і Барбари, і, відповідно, два центральних персонажі роману є рівнозначущими для розуміння його змісту. Наратологічна аксіома про те, що зміст історії залежить від того, хто її розповідає, отримує в цьому творі безумовне підтвердження. Розповідаючи про Шебу, Барбара одночасно розповідає і про себе. І кожна з цих історій має підводні камені, що час від часу виступають на поверхню, маркуючи недостовірність розповідання.

Деконструкцію нарації пропонуємо здійснити, спираючись на аналіз таких її елементів: фактичні й логічні суперечності; позасюжетні епізоди розповіді; мимовільні «проговорки», обмовки, упереджені судження нараторки, коригування поданої нею інформації іншими персонажами.

3. Фактичні й логічні суперечності розповіді

Основна суперечність розповіді Барбари стосується мети створення «нотаток». Нараторка декілька разів зміщує акценти, формулюючи мотиви і чинники своєї розповіді: від необхідності пояснити характер Шеби до спроби представити щоденник на суді як «документ-виправдання».

Для обґрунтування об'єктивності розповіді нараторка вказує, що сама була свідком більшості подій, а решту інформації отримала від Шеби. Ці два складники розповіді постійно переплітаються і змішуються. Такий формат розповіді викликає запитання: наскільки точно нараторка переказує те, що почула від Шеби? Загальновідомо, що будь-який переказ є інтерпретацією. До того ж, починаючи розповідати про якийсь момент стосунків Шеби і Стівена, Барбара надає слово Шебі (її «пряма мова» виділена в тексті курсивом), але потім швидко переводить нарацію у розповідь «від себе», доповнюючи факти власними коментарями, і розгортаючи переказ у наративному форматі.

Посилаючись на розповіді Шеби, Барбара робить заяву, що не має причин їй не довіряти: “I have found no cause to doubt the factual particulars of her account...” (Heller, 2004: 8]. Далі в тексті читач постійно стикається з Барбариними характеристиками Шеби, в яких ключовими є слова *instability*, *inconsistent*, *changeable*, тобто нараторка підкреслює такі риси характеру і темпераменту Шеби, які, скоріше, викликають сумніви в її можливостях об'єктивувати історію.

Згадуючи момент знайомства з Шебою, Барбара описує своє сприйняття нової колеги як відчуття «інтуїтивної близькості», «духовного впізнавання», «спорідненості душ» (порівн.: “It was an intuited kinship. An unspoken understanding. Does it sound too dramatic to call it spiritual recognition?” (Heller, 2004)). Але після того, як Шеба, ігноруючи спроби Барбари зав'язати стосунки, зближується з учителькою музики Сью Годж, її відчуття «спорідненості душ» різко змінюється на щось прямо протилежне: “Sheba was not my soul-mate. Not my kindred spirit. She wasn't, in fact, my sort at all” (Heller, 2004: 36). Не отримавши ніякої відповіді на спроби наблизити до себе Шебу, Барбара відчуває незадоволення і роздратування, що поширюється навіть на стиль поведінки й зовнішній вигляд екстравагантної нової вчительки. “I would cough with suppressed laughter when Sheba was speaking to someone. Or I would do a dramatic double take when she walked into the staffroom, to indicate my disapproval of her attire. Once, when the hem of her skirt was hanging down at the back, I made a great show of presenting her with a safety pin in front of several colleagues” (Heller, 2004: 36).

Інколи Барбара заявляє, що не може точно згадати, що саме говорила Шеба (“I can’t recall exactly what she had on...”), але легко переходить на опис дуже конкретних деталей візуалізації минулого: “she was wearing purple shoes. And there was definitely a long skirt involved ... made of some diaphanous material” (Heller, 2004: 11).

На суперечності розповіді Барбара проливає світло центральний епізод усієї історії. Стосунки Шеби і Коннолі стали «суспільним надбанням» після того, як Барбара нібито мимо-вільно, без спеціального наміру розказала про них вчителю математики Браяну Бенгсу. Добре розуміючи потенційні наслідки викриття зв’язку вчительки й учня (Барбара сама неодноразово говорила Шебі про те, що їй загрожує, закликаючи припинити стосунки з Коннолі). Безперечно, Барбара ніколи прямо не зізнається в тому, що вона навмисно розкрила Бенгсу таємницю Шеби. Але з урахуванням найважливішого бажання Барбара одноосібно заволодіти Шебою її мотив видається цілком очевидним, адже в майбутній невідворотній ситуації відторгнення Шеби соціумом і родиною маніпулювати нею буде дуже легко, що й підтверджується останніми словами роману: “And she knows, by now, not to go too far without me” (Heller, 2004: 244).

4. Позасюжетні епізоди

Одним із способів верифікації достовірності / недостовірності розповіді є аналіз тих її фрагментів, що не стосуються основної історії. У романі є декілька таких епізодів. Особливо значущою в цьому відношенні є коротко викладена історія дружби Барбара й жінки на ім’я Дженніфер, яка розірвала їхні стосунки через надмірну опіку з боку старшої подруги. Барбара включає цей епізод у розповідь як контекст до пліток, які, за її словами, розпускалися в школі щодо нібито гомоеротичного характеру її стосунків із Шебою (“some sort of Sapphic love affair”). Згадуючи Дженніфер, Барбара, зокрема, вказує на те, що ніколи не прагнула до верховенства у дружбі, однак тут-таки констатує, що роль лідера приходила до неї сама собою, а «впливовість її особистості» (“imposing personality”) забезпечувала домінування (“have tended to dominate” (Heller, 2004)).

Показовим прикладом позасюжетного епізоду, через який розкривається позасвідоме непри-йняття Барбарою свого відчуження в соціумі й самотності як найбільшої проблеми її життя є інцидент із чоловіком старшого віку біля каси в супермаркеті, коли вона безпричинно виливає притлумлену агресію на собі подібного. У зв’язок із цим епізодом можна поставити і коротку згадку про початковий період вчителювання Барбара, коли вона зіпсувала стосунки фактично з усіма колегами по школі. Ці епізоди, хоч і дещо завуальовано, засвідчують нерелевантне оцінювання Барбарою своїх стосунків із людьми і схильність до агресії.

5. Мимовільні «проговорки», недовомки, упереджені судження

Барбара в процесі розповіді неодноразово декларує свою «чесність» і об’єктивність в оцінці ситуації загалом та окремих подій і їх учасників. Однак ретельне вчитування в текст дає змогу виявити тенденційність й упередженість позиції нараторки. Так, описуючи стосунки з Шебою, вона послідовно уникає слів, пов’язаних із володінням чи власництвом, акцентуючи на необхідності підтримки колеги, а потім і її порятунку з катастрофічної ситуації. При цьому вона переконана, що, передбачаючи трагічний фінал, намагалася вберегти Шебу від «падіння». Показово, що слова “predict”, “forecast”, “foresee”, “envisage” є вельми частотними в її нарації. І все ж приховане бажання нараторки мати владу над людьми почасти прямо експлікується в тексті, – наприклад, коли вона розповідає про танцівницю в одному з барів Монмартру. Спостерігаючи за тим, як юна красуня повністю заволоділа увагою публіки, Барбара зізнається, що віддала би все, щоб мати хоча б частину такої влади над людьми: “I would give anything – be stupid, be poor, be fatally ill – to have a little of her sort of power...” (Heller, 2004: 96).

Барбара оцінює моменти зближення й довірливості у стосунках із Шебою як найкращі з моменту їхнього знайомства, але з гіркотою констатує, що більшу частину часу змушена ділитися нею з іншими (порівн.: “Most of the time, though, I was obliged to share her...” (Heller,

2004: 122)), тобто тут очевидно проявляється її бажання, аби Шеба належала тільки їй. Про одержимість Барбари Шебою говорить і така «проговорка»: “that made Sheba happy, which made me happy...” (Heller, 2004: 73).

Показово, що в загалом позитивному й навіть захопливому ставленні до Шеби Барбара не знаходить жодного виправдання в її ставленні до Конноллі, а в окремі моменти здатна відчувати до неї справжню ненависть, яка проривається тоді, коли Шеба виходить з-під її контролю, висловлює з нею незгоду, звинувачує її в упередженості й некоректності висловлювань. Після сварки через віднайдений Шебою щоденник Барбара вписує до нього вісім рядків суцільної лайки на адресу своєї підопічної, а потім закреслює цей текст. У такому форматі він і доходить до читача, будучи відвертим самовикриттям нараторки.

Побіжно зауважимо також, що Барбара виділяє у тексті свого щоденника слова Шеби курсивом, але якщо на початку розповіді це цілі абзаци, то далі «прямої мови» Шеби в тексті стає все менше, і з якогось моменту курсивом набираються лише окремі слова. Тож і такі графічні особливості структури тексту «працюють» на користь деконструкції недостовірної нарації.

6. Коригування інформації, поданої нараторкою, іншими персонажами

Описи окремих ситуацій шкільного життя, відвідування Барбарою родини Гартів, поїздки до своєї сестри Марджорі в Істборн і до матері Шеби в Шотландію супроводжуються нібито безсторонніми й, на думку Барбари, абсолютно правдивими коментарями. Але коли ці фрагменти включають розлогі висловлювання чи репліки інших персонажів, вони, як правило, містять протилежні щодо стверджуваних нараторкою характеристик і оцінок. Так, Барбара вважає Річарда, чоловіка Шеби, пихатим і самозакоханим егоїстом, що Шеба рішуче спростовує. Світоглядні переконання своєї молодшої сестри Марджорі, яка разом із чоловіком сповідує ідеї Церкви адвентистів Сьомого дня, Барбара презирливо називає «ілюзіями» і підкреслено ігнорує.

У колективі шкільних учителів Барбара займає демонстративну позицію зверхності, що часто призводить до конфліктів. Колег вона називає лицемірами і брехунами, учнів – натовпом йєху. Стівен Коннолі для Барбари є цілком пересічним учнем, який нічим не відрізняється від інших. Натомість Шеба намагається побачити в юнакові іскри митецького таланту і здатність до глибокої емпатії.

Знаковою є характеристика Барбарою взаємин Шеби і її доньки Поллі. Барбара інтерпретує їх як конфлікт квітучої юності і кризи середнього віку. На її думку, Шеба заздрить Поллі, хоча й намагається приховати ує почуття. Натомість Поллі з першої миті перебування Барбари в їхньому домі інтуїтивно відчуває в ній недобру людину. Здогадуючись про адюльтерні стосунки матері, Поллі покидає родину і їде до бабусі в Шотландію. Коли ж Шеба і Барбара приїждять туди, то дівчина, коли бачить Барбару, зустрічає її презирливою лайкою: “Oh, not fucking her” (Heller, 2004: 211).

Барбара вважає своє ставлення до оточуючих цілком об’єктивним, натомість для Шеби уїдливі, а часто злісні характеристики людей її подругою здаються ненависництвом, що пожирає її зсередини: “What energy you spend on hating people!” (Heller, 2004: 141).

Симптоматичною є й загальна й оцінка Барбарою Шебиної драми. Нараторка однозначно інтерпретує ситуацію як зраду, однак найбільше її вражає те, що в цілій низці зрад – чоловіка, дітей, колег – Шебі зовсім не йдеться про зраду їхньої дружби: “Did our friendship mean anything to her? Or had it been a diversion device all along – a way of throwing the staff off the scent of the real scandal?” (Heller, 2004: 163). Унаслідок таких явно упереджених рефлексій Барбара робить висновок, що впродовж усього періоду їхніх взаємин Шеба лише насміхалася над нею: “she had been making a mockery of me” (Heller, 2004: 163).

У зв’язку Шеби і Конноллі Барбара вбачає виключно сексуальну одержимість. Натомість Шеба, навіть визнаючи свою залежність від почуття, яке її охопило, схильна бачити в цьому також стосунки матері і дитини. Це проявляється в скульптурній композиції, яку вона створила

в період вимушеної ізоляції після «скандалу». Барбара, сама називаючи скульптуру “the mother and child”, бачить у цьому мистецькому витворі лише хіть і непристойність.

Отож зіставлення позицій і характеристик нараторки та думок і оцінок інших персонажів створює можливості читацького коригування пропонованої версії описуваних подій та їх учасників.

7. Висновки

Унаслідок проведеного аналізу в романі Зої Геллер «Нотатки про скандал» виявлено такі засоби «викриття» ненадійного наратора: фактичні й логічні суперечності в структурі розповіді, включення в розповідь позасюжетних епізодів, мимовільні «проговорки», обмовки, упереджені судження нараторки, коригування поданої нею інформації іншими персонажами.

Роман Зої Геллер «Нотатки про скандал», прочитаний крізь призму деконструкції ненадійної розповіді, можна інтерпретувати як твір, що досліджує різні аспекти і прояви людської одержимості та спроб її маскуванню й притлумлення у власній свідомості та в очах стороннього реципієнта. Розповідаючи про одержимість вчительки середнього віку п’ятнадцятилітнім учнем, розповідачка мимоволі розкриває власну одержимість героїнею своєї історії. Якщо «падіння» сюжетної протагоністки є очевидним, то «падіння» нараторки, попри її усвідомлене й неусвідомлене прагнення приховати упередженість, заздрощі, образи, інтенції власництва, відкривається в процесі уважного читання і деконструкції елементів «недостовірної» розповіді.

Література:

1. Кеба О. В., Черноконь В. В. (2024). Поетика невизначеності: від модернізму до постмодернізму і далі : монографія. Кам’янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В. 212 с.
2. Кеба О. В. (2025). Суперечності у розповіді як авторська стратегія викриття недостовірної нарації. *Наукові праці : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів*. Вип. 24. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. (У друці.)
3. 100 Best Books of the 21st Century. *The Guardian*. 21 September 2019. URL: <https://www.theguardian.com/books/2019/sep/21/best-books-of-the-21st-century>
4. Bulyna Antonina (2022). Communicative Interaction in Zoe Heller’s Novels *What Was She Thinking?: Notes on a Scandal* and *The Believers*. *Buletin Stiintific, seria A, Fascicula Filologie*. Editura U. T. Press. XXXI. Issue No: 1. P. 225–241.
5. Bulyna, Antonina (2023). Reality and identity in Zoe Heller’s novel “What was She Thinking?: Notes on a Scandal”. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 64. Т. 1. С. 234–239.
6. Bulyna, Antonina (2020). The Depiction Of Mass Media In “Notes On A Scandal” By Zoe Heller. *Media and digital literacy in language education*. Bălți, Moldova. P. 13–21.
7. Carroll, Rachel (2012). *Rereading Heterosexuality: Feminism, Queer Theory and Contemporary Fiction*. Edinburgh University Press. 160 p.
8. Charlotte, Allen (2015). *The Abnormal Mind: Representations of Deviance and Madness in Contemporary Fiction*. A Thesis submitted for the degree of PhD. University of Aberystwyth. 308 p.
9. Foster, Ken (2003). School for scandal / Novel of a teacher’s affair as observed by a spinster colleague. *The San Francisco Chronicle*. Aug 24, 2003. URL: <https://www.sfgate.com/books/article/school-for-scandal-novel-of-a-teacher-s-affair-2559987.php>
10. Heller, Zoë (2004). *Notes on a Scandal*. Penguin Books. 245 p.
11. Kellaway, Kate (2003). Great expectations. *The Observer* (28 September 2003). URL: <https://www.theguardian.com/books/2003/sep/28/bookerprize2003.thebookerprize>
12. Κοντογιαννάτου Δήμητρα (2020). “A few little lies never hurt anyone. Right?” Unreliability and Power Relations in the novels *Lolita* by Vladimir Nabokov and *Notes on a Scandal* by Zoë Heller. *IKEE / Aristotle University of Thessaloniki*. 61 p. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/331913/files/GRI-2021-30820.pdf>
13. Zeidner, Lisa (2003). The School for Scandal. *The New York Times*. Aug. 17, 2003. URL: <https://www.nytimes.com/2003/08/17/books/the-school-for-scandal.html>

References:

1. Keba, O., Chornokon, V. (2024). Poetyka nevyznachenosti: vid modernizmu do postmodernizmu i dali [The Poetics of Uncertainty: From Modernism to Postmodernism and Beyond]: Monohrafiia. Kamianets-Podilskyi : Vydavets Kovalchuk O. V. 212 p. [in Ukrainian].
2. Keba, O. V. (2025). Superechnosti u rozpovidy yak avtorska stratehiia vykryttia nedostovirnoi naratsii. *Naukovi pratsi : zbirnyk za pidsumkamy zvitnoi naukovoї konferentsii vykladachiv, doktorantiv i aspirantiv* [Contradictions in the narrative as an author’s strategy of exposing unreliable narration. Scientific Works : collection of reports

- of the reporting scientific conference of lecturers, doctoral students and postgraduates]. Vyp. 24. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi national university named after Ivan Ohiienko (In print) [in Ukrainian].
3. 100 Best Books of the 21st Century. *The Guardian*. 21 September 2019. URL: <https://www.theguardian.com/books/2019/sep/21/best-books-of-the-21st-century>
 4. Bulyna, Antonina (2022). Communicative Interaction in Zoe Heller's Novels *What Was She Thinking?: Notes on a Scandal* and *The Believers*. *Buletin Stiintific, seria A, Fascicula Filologie*. Editura U. T. Press. XXXI. Issue No. 1. P. 225–241.
 5. Bulyna, Antonina (2023). Reality and identity in Zoe Heller's novel "What was She Thinking?: Notes on a Scandal". *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 64. Tom 1. P. 234–239.
 6. Bulyna, Antonina (2020). The Depiction Of Mass Media In "Notes On A Scandal" By Zoe Heller. *Media and digital literacy in language education*. Bălți, Moldova. P. 13–21.
 7. Carroll, Rachel (2012). *Rereading Heterosexuality: Feminism, Queer Theory and Contemporary Fiction*. Edinburgh University Press. 160 p.
 8. Charlotte, Allen (2015). *The Abnormal Mind: Representations of Deviance and Madness in Contemporary Fiction*. A Thesis submitted for the degree of PhD. University of Aberystwyth. 308 p.
 9. Foster, Ken (2003). School for scandal / Novel of a teacher's affair as observed by a spinster colleague. *The San Francisco Chronicle*. Aug 24, 2003. URL: <https://www.sfgate.com/books/article/school-for-scandal-novel-of-a-teacher-s-affair-2559987.php>
 10. Heller, Zoë (2004). *Notes on a Scandal*. Penguin Books, 2004. 245 p.
 11. Kellaway, Kate (2003). Great expectations. *The Observer* (28 September 2003). URL: <https://www.theguardian.com/books/2003/sep/28/bookerprize2003.thebookerprize>
 12. Κοντογιαννιάτου Δήμητρα (2020). "A few little lies never hurt anyone. Right?" Unreliability and Power Relations in the novels *Lolita* by Vladimir Nabokov and *Notes on a Scandal* by Zoë Heller. IKEE / Aristotle University of Thessaloniki. 61 p. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/331913/files/GRI-2021-30820.pdf>
 13. Zeidner, Lisa (2003). The School for Scandal. *The New York Times*. Aug. 17, 2003. URL: <https://www.nytimes.com/2003/08/17/books/the-school-for-scandal.html>

Стаття надійшла до редакції 29.04.2025
The article was received 29 April 2025